

Kroniek

- september 2007
- jaargang 16 - nummer 3
- losse nummers € 4,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

*Burgemeester Bouma
Een meisje van zestien. De gruwelijke moord
op Hendrikje Hummel
Noord- en Zuid-Barge. Twee barge*

	Redactioneel	1
<i>Artikelen en bijdragen</i>		
<i>Frederik F. Sterkenburgh</i>	Burgemeester Bouma	2
<i>Lubbe Kroeze</i>	Een meisje van zestien. De gruwelijke moord op Hendrikje Hummel	10
<i>Ton Reuvekamp</i>	Noord- en Zuid-Barge. Twee bargaen.	24
<i>Rubrieken</i>		
<i>Gerrie van der Veen</i>	<i>Archeologie</i>	
	De IJzertijd en Celticfields	8
<i>Marcel Bulte</i>	<i>Oude beroepen</i>	
	De eikschiller of de iekscheller	16
<i>Wim Visscher</i>	<i>Historische sporen in het landschap</i>	
	Het kanaal van Martels	20
<i>Sis Hoek-Beugeling</i>	<i>Collectie Brands</i>	
	Gebruiksvoorwerpen	27
	<i>Van de bestuurstafel</i>	
	Activiteiten	28
	Bestuursmededelingen	29

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
 M.A. Bulte, Agaatdreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
 J.H. Einhaus, Havenstraat 68, 7887 BR Erica, 0591-301773
 P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
 M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
 W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741
Gelieve eventuele kopij te zenden aan:
 p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?
 Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
 Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post
 of per e-mail op bij: A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501,
 7823 BM Emmen, a.f.dekker@home.nl.

Redactioneel

Voor u ligt de derde *Kroniek*. Het eerste artikel gaat over Jan Liebe Bouma die van 1927 tot 1942 burgemeester van de gemeente Emmen was. Het artikel is een essay, geschreven door Frederik Frank Sterkenburgh, die ook het tweedelige artikel over de marechaussee in Zuidoost-Drenthe in de voorgaande nummers van de *Kroniek* heeft geschreven. Ook dit artikel over burgemeester Bouma heeft een zodanige lengte dat het in twee delen gepubliceerd wordt. De bedoeling van het stuk is een bepaalde nuance te geven aan het bestaande beeld van Bouma en zijn steun aan de Duitse bezetter. Lubbe Kroeze beschrijft een moordzaak in 1897 op een meisje van zestien jaar, dat plaats vond in het Munsterscheveld.

Verder een artikel van Ton Reuvekamp over de geschiedenis van Zuidbarge aan de hand van oude documenten.

En dan zijn er nog de vaste rubrieken: Wim Visscher heeft nog verdere historische sporen in het landschap ontdekt en een vervolg gemaakt op zijn vorige artikel over het kanaal van Martels, Marcel Bulte beschrijft het oude beroep van eikschiller en Gerrie van der Veen neemt ons mee naar de IJzertijd. De vaste rubriek over de collectie Brands met het raden van de afgebeelde voorwerpen schijnt moeilijk te zijn, want de vorige keren kregen we geen oplossingen binnen. Ook deze keer kan een poging gewaagd worden en deze keer ziet het voorwerp er wat 'moderner' uit.

We wensen u veel leesplezier.

Uiteraard kunnen we altijd nieuwe artikelen gebruiken. Heeft u als lezer ooit zelf ergens onderzoek naar gedaan en daarover iets geschreven, aarzel dan niet om het te publiceren in de *Kroniek*.

Op de pagina's 24 t/m 26 vertelt Ton Reuvekamp iets over de geschiedenis van boerenerven in Zuidbarge aan de hand van oude documenten.

Over de grenzen van de verzuiling heen: Jan Liebe Bouma en de modernisering van Emmen, 1927-1940 -I

1. Inleiding

1.1 Inleiding

Alle verdiensten ten spijt, kan één enkele beslissing de reputatie van een politicus domineren.

Toen Jan Liebe Bouma in 1927 werd benoemd tot burgemeester van Emmen had hij een goede reputatie opgebouwd als een wilskrachtige en creatieve bestuurder. Zuidoost-Drenthe kampte in deze tijd met een diepe crisis: de werkloosheid was hoog, de tekorten op de gemeentebegrotingen waren hoog, jaarlijks staakten veenarbeiders. Bouma bewees zijn reputatie, maar zijn initiatieven waren gericht op verbetering van de landbouw en infrastructuur. Daarmee week hij af van de lijn van zijn eigen ARP, die de nadruk legde op de uitbouw van een christelijke politiek. Zijn verdere politieke loopbaan stokte en in de nieuw ontstane situatie in mei 1940 koos hij de kant van de Duitse bezetter. Sindsdien wordt hij door Emmenaren herinnerd als 'de man die met de arm omhoog liep'. Maar dat beeld is éénzijdig en ongenueanceerd.

1.2 Methodologie

Dit essay is geen rehabilitatie van J.L. Bouma. Er bestaat geen rechtvaardiging voor zijn steun aan de Duitse bezetter, maar het nuanceert wel een bestaand beeld. Tot op heden is er geen afzonderlijke studie over hem verschenen. Dit essay poot een begin te maken met het opvullen van die leemte. Het gaat in op de intenties van Bouma en zijn college van wethouders. Hierdoor wordt niet de nadruk gelegd op een sociaal-structurele benadering, zoals sinds de jaren zestig in studies over de geschiedenis van Zuidoost-Drenthe vaak gangbaar was. De omvang van het veenbedrijf en de gevolgen voor de regio daarvan hebben altijd veel aandacht gecreëerd voor economische en sociale geschiedenis. Door in te gaan op de intenties en persoon van Bouma,

wordt hij onttrokken aan die structuren en wordt een nieuw perspectief gegeven.

De uitgangspunten van dit onderzoek zijn ontleend aan de typering die de *Encyclopedie van Drenthe* geeft: 'een bekwaam man, die in aanzien stond in Den Haag, actief was, met krachtige wil en veel ideeën. Vanaf 1927 was hij burgemeester van Emmen onder wie veel tot stand is gekomen.' En: 'Hij was een leidende figuur in de Anti-Revolutionaire Partij, maar kreeg er moeilijkheden met o.a. minister-president Colijn.' 'Zijn karaktereigenschappen (eierzuchtig, autocratisch, gevoel voor eenhoofdige leiding), de teleurstellingen, zijn vele contacten met Duitsers leidden ertoe dat hij in 1940 de Duitse kant koos.'¹ Deze typering van Bouma als sterke persoonlijkheid en hervormend

Comité van ontvangst voor burgemeester Bouma, oktober 1927. Vooraan vanaf links: J. Hadders, J. Jakobs (manufacturier en Isr. rabbijn), de heer en mevrouw Bouma en H. Jelts (directeur Middenstandsbank). Achterste rij: Hemminga, Schirring, ds. Marra (Nederlands Hervormd predikant), ds. Binnema (Gereformeerd predikant), pastoor Swildens van Munsterscheveld en W. ten Kate (uitgever Emmer Courant). (Foto: Gemeentearchief Emmen)

politicus wordt neergezet binnen de opvattingen van de ARP, op haar beurt als verzuilde partij en de daaruit volgende spanningen in de jaren dertig. De centrale doelstelling van dit essay is aan te tonen hoe de moderniseringspolitiek van Bouma botsde met de opvattingen van de ARP in de jaren dertig. Hoe dit doel wordt uitgewerkt volgt uit de indeling van het essay. De tweede paragraaf wordt gebruikt voor het geven van een levensbeschrijving van Bouma tot zijn komst naar Emmen in 1927. Voorts wordt een beschrijving gegeven van de politieke, sociale en economische staat van Emmen in de jaren twintig. De derde paragraaf zet de initiatieven van Bouma uiteen op verschillende terreinen. In de daarop volgende paragraaf worden de botsende opvattingen tussen Bouma en de ARP uiteengezet. Bewust laat ik het essay eindigen in 1941, als Bouma definitief kiest voor de Duitse zijde door lid te worden van de NSB. Hoe Bouma optrad tijdens de Tweede Wereldoorlog valt buiten de doelstelling van dit essay, het beperkt zich tot de spanningen die ontstonden tussen Bouma en de ARP en de gevolgen daarvan. De laatste paragraaf

maakt een balans op en trekt conclusies.

Over Bouma bestaan geen afzonderlijke studies. Daarom is dit onderzoek deels gebaseerd op gegevens uit het gemeentearchief van de gemeente Emmen. Naast archiefstukken is literatuur geraadpleegd voor onder meer een situatieschets van Emmen in de jaren twintig en de opvattingen van de ARP in de jaren dertig.

Geen historisch onderzoek kan ontstaan zonder de hulp van anderen. Als auteur draag ik de eindverantwoordelijkheid voor dit essay, maar ben veel dank verschuldigd aan enkele mensen die mij tijdens het onderzoek hebben geholpen. Peter Kraan, archivaris van het gemeentearchief Emmen, die als altijd nuchter en relativerend optrad. Hij reikte mij Bouma aan als onderwerp voor het onderzoek en stelde zijn kennis en kunde beschikbaar. Hiervoor ben ik hem veel dank verschuldigd. Ik ben Sis van der Hoek dankbaar voor het beschikbaar stellen van krantenartikelen over Bouma, die bijzonder bruikbaar zijn gebleken. Wouter Beekers, die als historicus verbonden is aan het Historisch Documentatiecentrum voor het

Nederlands Protestantisme aan de Vrije Universiteit, was een kritisch lezer in taal en inhoud. Zijn kritieken gaven enkele belangrijke heroverwegingen mee die tot nadenken stemden.

2. Voorspel

2.1 Bouma

Jan Liebe Bouma werd op 4 juni 1889 te Langerak geboren als zoon van de gereformeerde predikant Teije Bouma en Johanna Helena van der Weerd.

Hij volgde de lagere school in Doorn, het gymnasium in Kampen en studeerde vervolgens rechten aan de universiteit van Utrecht. Eind 1918 deed hij daar doctoraal examen in de rechtswetenschappen, een half jaar later werd hij gepromoveerd tot Doctor in de rechten. Nog tijdens zijn studie trouwde hij met Mathilda Augustina van Dijk. Uit dit huwelijk werden twee zoons en twee dochters geboren.

Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog werd Bouma opgeroepen en diende naast zijn studie vier jaar als reserve-officier. Na de oorlog was hij leraar staatsinrichting in Zeist en Utrecht. Tegelijk was hij ook secretaris van de Raad van Arbeid in Zeist en actief als advocaat.²

Toen in 1923 de zittende AR-burgemeester van Hoozevee aftrad zette de gemeenteraad van deze gemeente in op de benoeming van de christelijk-historische gemeentesecretaris W. Koelman. Deze beweging kreeg bijval van de burgemeester van Meppel en het Eerste-Kamerlid mr. W.L. baron

de Vos van Steenwijk. Echter, voordat het zover kwam greep Hendrik Colijn in, die meende dat bij een plaats waar de meerderheid van de protestanten ARP stemde, een AR-burgemeester hoorde. Bouma werd bij Koninklijk Besluit op 29 oktober 1923 benoemd tot burgemeester van Hoozevee.³ Hij bewees zich in Hoozevee als een kundig bestuurder en won aanzien in Den Haag.⁴ Vier jaar later volgde zijn benoeming tot burgemeester van Emmen, waarin hij in 1933 werd herbenoemd.

2.2 Crisis

Het einde van de eerste wereldoorlog luidde een diepe economische crisis in voor Zuidoost-Drenthe. Sinds 1918 kon steenkool, dat door de oorlog niet kon worden ingevoerd, weer als brandstof worden gebruikt. Dit leidde tot verdringing van turf, die tijdens de Eerste Wereldoorlog als vervanger van steenkool had gediend. Verveners bleven met grote hoeveelheden turf zitten, waardoor geen ruimte was nieuwe turf te laten drogen. De lonen daalden, waarna veel onrust ontstond onder de veenarbeiders.⁵ Tot dan toe had alleen de marechaussee zich beperkt tot het uiteendrijven van stakers, maar ook de politie nam nu deze taken deels op zich.⁶ De werkloosheid en armoede onder de bevolking was groot. In 1923 besloot de regering de schulden van de gemeente Emmen te saneren en de gemeente onder overheidscuratele te stellen. De steun van de overheid aan de gemeente was gebaseerd op drie pijlers: de begroting werd direct door de overheid gefinancierd, de turf-industrie werd gesubsidieerd en werkverschaffingsprojecten werden ondersteund.⁷

De subsidies voor de turfindustrie hielden in dat men onder andere ging zoeken naar andere toepassingsmogelijkheden van turf. Turf zag men nu ook als toepassingsmogelijkheid voor het maken van briketten, cokes, textiel, bouwplaten en tegels. Er werden proefstations opgericht om onderzoek te doen naar nieuwe toepassingen, maar die werden uiteindelijk beëindigd uit economische overwegingen.⁸ De werkverschaffingsprojecten waren

J.L. Bouma in zijn werkkamer
(Foto: Gemeentearchief Emmen)

ook weinig succesvol: ze waren beperkt tot 'cultuurtechnische werken': aanleg van bossen en wegen en cultivering van afgeveende dalgronden.⁹ Paradoxaal had deze cultivering wel tot gevolg dat de landbouw werd gestimuleerd. Rond 1930 was het grootste deel van de grond dat de boeren in gebruik hadden bouwland. Ook het aantal boerenbedrijven steeg.¹⁰ De werkverschaffingsprojecten kenden echter een keerzijde: lokale initiatieven om projecten op te zetten bleven uit, waardoor de structurele werkloosheid niet werd bestreden. Vooral jonge, flexibele arbeidskrachten trokken weg naar industriegebieden in Twente, Eindhoven en Zuid-Limburg. Deze uittocht zorgde voor een verdere verslechtering van de positie van de middenstand.¹¹

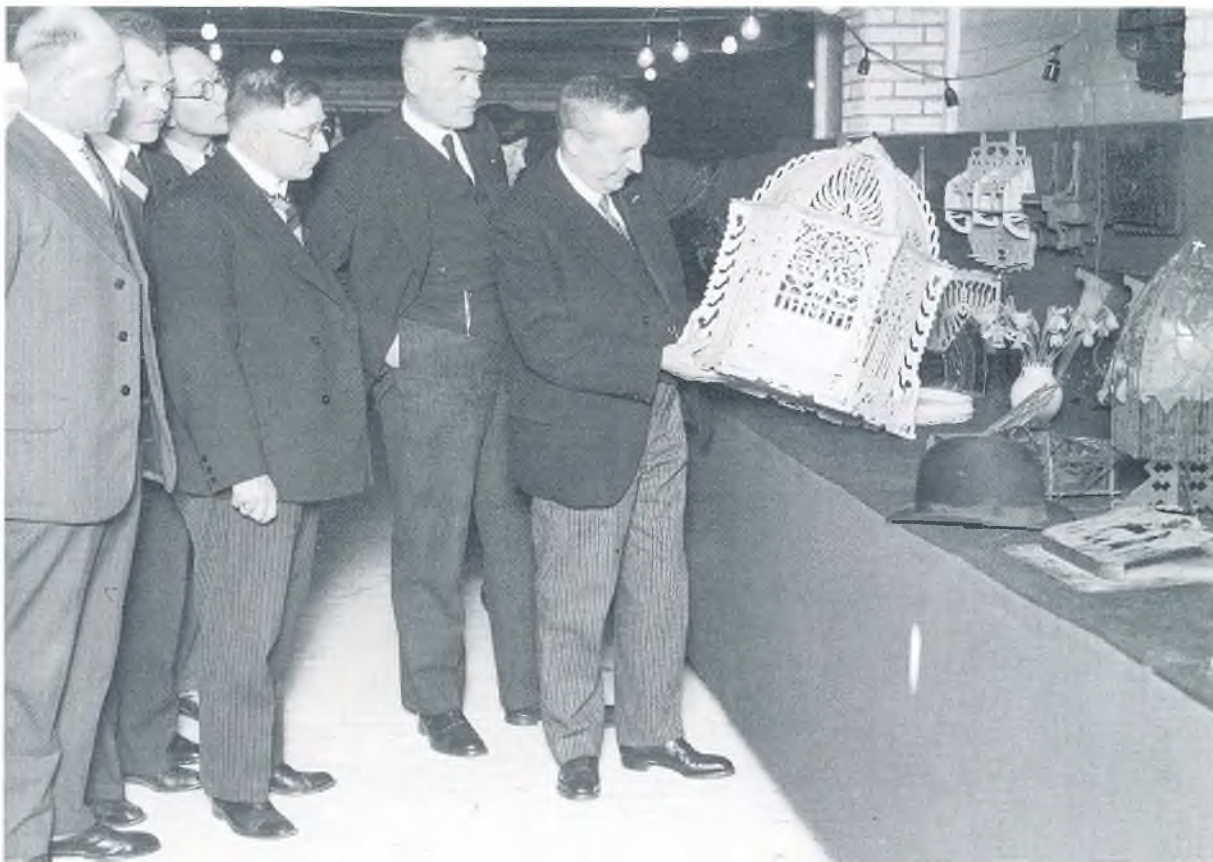
Dit was het Emmen dat Bouma in 1927 aantrof: de begroting werd door de overheid gesteund, de turfindustrie werd gesubsidieerd en werkverschaffingsprojecten hadden niet altijd het beoogde effect. Weliswaar werd hierdoor de landbouw gestimuleerd, maar zorgde ook voor een uittocht

van belangrijke arbeidskrachten voor de plaatselijke middenstand.

3. *Emmen onder Bouma*

Bouma werd op 3 oktober 1927 in de gemeenteraad als burgemeester geïnstalleerd. In zijn aanvaardingsrede wees hij op de 'ernstige financiële lasten' en de noodzaak van 'hulp van vreemden' en vervolgde: "Zoo kan dan ook voor de toekomst noch de krachtige hulp der regeering, noch die van de provincie, noch die van vereenigingen of particulieren worden gemist en zal de sociale gesteldheid een dikwijls ingrijpende bemoeiing met het maatschappelijk leven noodzakelijk maken." Een 'werkprogram' had hij niet, 'Wonderen doe ik niet', en stelde dat 'hierbij de gemeentepolitiek van Uw college niet steeds die snelle ontwikkeling tot economischen opbloei tengevolge kan hebben, welke men gaarne zou zien, zal allen duidelijk zijn die oog hebben voor de ernstige financiële moeilijkheden waarin en de hoge belastingen, waaronder wij verkeerden. Op herstel hiervan zal dan ook

*Bouma bij de opening van de oudheidkamer in Emmen, midden jaren dertig.
(Gemeentearchief Emmen)*

in de allereerste plaats onze aandacht dienen te zijn gevestigd.⁷¹⁴

Als Bouma zich wilde inzetten voor het oplossen van de financiële problemen van de gemeente Emmen, dan is hem dat niet gelukt. Onder zijn burgemeesterschap bleef de begroting een nadelig slot vertonen. Terwijl de economische crisis voortduurde, stegen de uitgaven van de gemeente Emmen. Illustratief daarvoor zijn de hoofdstukken uit de begrotingen over landbouw en openbare werken, waar ook infrastructuur onder valt, in de jaren 1928, toen de eerste begroting onder Bouma werd voorgelegd, tot 1936. Landbouw en openbare werken werden twee terreinen waar Bouma zich intensief voor zou inzetten. Na 1927 stijgen de uitgaven voor de landbouw en hoewel het tekort op de begroting (het nadelig slot) na 1930 weer daalt, blijft het hoger dan bij zijn voorganger. Ook bij het hoofdstuk Openbare Werken is een stijging van de uitgaven en het nadelig slot te zien. Deze stijging is te wijten aan de intensieve inzet van

Bouma voor de infrastructuur, zoals hierna zal blijken. In de gemeentelijke jaarverslagen worden tussen 1930 en 1935 verschillende oorzaken door het gemeentebestuur aangevoerd voor de tekorten op de begroting. In 1930 zijn het de uiteenlopende kosten, en in het bijzonder de onderhoudswerken, die niet konden worden uitgevoerd voordat er overeenstemming was met Gedeputeerde Staten.¹³ Een jaar later was het tekort te wijten aan de 'verhoging van de raming voor armenzorg en werkverschaffing'.¹⁴ In 1933 waren het de dalende belastingopbrengsten en de stijging van de werkloosheidszorg die op de begroting drukten.¹⁵ De oplossing voor de financiële nood werd niet zelden buiten de eigen begroting gezocht. Op 13 mei 1930 werd door het college van burgemeester en wethouders voorgesteld een lening van 245.000 gulden aan te gaan wegens 'buitengewone uitgaven'.¹⁶ Tekenend voor de tweeledigheid van het beleid van Bouma is een brief, gedateerd 30 juni 1931, aan Gedeputeerde Staten van Drenthe

23 Augustus 1940: Bouma met minister Tempel bij de achterkant van het Oosting-instituut aan de Hoofdstraat, Emmen.

(Foto: Gemeentearchief Emmen)

waarin hij een corrigerende aanvulling geeft op de begroting. Hij schrijft: 'Het in de memorie van toelichting gebruikte woord reorganisatie heeft wellicht aanleiding gegeven tot misverstand. Zeer zeker wordt in deze tijd bij reorganisatie gedacht aan bezuiniging. Wij bedoelen te zeggen dat de uitbreiding van het marktwezen te Emmen een wijziging van de werkverdeling van het markt-personeel, gepaard gaande met personeelsuitbreiding te gevolge had. De hier geraamde verhoging der uitgaven ad f 350,-- wordt ruimschoots gedekt door de meerdere opbrengst van de marktgeldten (f 2.160,25).'¹⁷

Markt en landbouw in Zuidoost-Drenthe konden onder Bouma vertrouwen op zijn inzet. In mei 1929 werd het Oosting-instituut opgericht. Het was vernoemd naar notaris Oosting, die zijn huis en tuin naliet aan de gemeente om zo de pluimveeteelt te bevorderen. Bouma haakte hierop in. Iedere arbeider zou volgens hem 300 kippen moeten bezitten. Het Oosting-instituut zou een leidende rol moeten vervullen: het gaf cursussen, leverde materialen en had een voorbeeldfunctie. Scholen zouden hun eigen kippen moeten houden, als praktisch onderwijs. Dit zou dan de jeugd moeten interesseren voor pluimveeteelt. Deze kostbare wens kon worden vervuld toen door de bevolking f 2.500,- was ingezameld en een broedmachine en zestig broedeieren werden geschonken. Bouma zelf zorgde ervoor dat de Centrale Vereniging Opbouw Drenthe geld gaf voor daghokken en rennen. Het Oosting-instituut werd een succes: in 1930 was het aantal kippen ten opzichte van 1921 verdrievoudigd. Pluimvee werd nu ook naar de Emmer markt aangevoerd. De eierhandel groeide enorm: van 810.000 eieren in 1928 tot 6.667.500 eieren in 1930.¹⁸ Dit leidde er weer toe dat Bouma op 5 februari 1931 in de gemeenteraad voorstelde de eierenmarkt te vergroten. Het enorme succes van het instituut werd in de latere jaren dertig getemperd door afzetproblemen.¹⁹ Niet alleen werd de pluimveeteelt gestimuleerd, maar ook geitenfokken kreeg een impuls. Op 13 mei 1931 stelde het college van burgemeester en wethouders voor subsidie te verlenen aan geitenfokkersverenigingen.²⁰ Bouma nam ook het initiatief tot de zijderupsteelt. In 1929 riep hij op tot het planten van moerbeibomen voor de zijderupsteelt.

Er waren weinig vereisten voor dit werk, zodat het door velen kon worden uitgeoefend. Maar het idee kreeg weinig vaste grond in de gemeente en vervulde sindsdien een marginale rol.²¹

(Wordt vervolgd)

Noten

- 1 M.A.W. Gerding (ed.), *Encyclopedie van Drenthe I (Assen 2003) 129.*
- 2 *Gemeentearchief Emmen Kabinetsarchief burgemeester Doos -2.07.531 Omslag 'Beschrijving van burg. Bouma in boek Persoonlijkheden in het rijk der Nederlanden in woord en beeld'. Het gemeentearchief Emmen wordt hierna aangeduid als GAE.*
- 3 *Herman Langeveld, Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1869-1944 I 1869-1933, (Meppel 1998) 325-326.*
- 4 *Gerding, Encyclopedie, 129.*
- 5 *D. van der Haer, 'De verving vanaf 1850' in: M.A.W. Gerding (ed.), Geschiedenis van Emmen en Zuidoost Drenthe (Meppel 1989) 148.*
- 6 *Frederik Frank Sterkenburgh, Bollejagen met de ordehandhaving - Over de aanwezigheid van de Koninklijke Marechaussee in Zuidoost Drenthe, 1841-1954 (Ongepubliceerd essay Gemeentearchief Emmen, Emmer Compascuum 2006) 8.*
- 7 *Gerrit van Vegchel, De metamorfose van Emmen: een sociaal-historische analyse van twintig kostbare jaren 1945-1965 (Meppel 1995) 30.*
- 8 *Haer, Verving, 150-151.*
- 9 *Vegchel, Metamorfose, 30.*
- 10 *R. I. A. Nip, 'De ontwikkeling van de landbouw' in: M.A.W. Gerding (ed.), Geschiedenis van Emmen en Zuidoost Drenthe (Meppel 1989) 242.*
- 11 *Vegchel, Metamorfose, 32-33.*
- 12 *GAE, Raadsnotulen band 1927, 3 oktober 1927, 6-7.*
- 13 *GAE, Doos 'Jaarverslagen 1930-1935' Jaarverslag 1930, 6.*
- 14 *GAE, Doos 'Jaarverslagen 1930-1935' Jaarverslag 1931, 6-7.*
- 15 *GAE, Doos 'Jaarverslagen 1930-1935' Jaarverslag 1933, 8.*
- 16 *GAE, Raadsnotulen band 1930-1931, 13 mei 1931, 10-11.*
- 17 *GAE, Doos begroting 1930 (F24), Omslag 'Gemeentebegroting 1930'.*
- 18 *Nip, 'De ontwikkeling', 249.*
- 19 *Idem.*
- 20 *GAE, Raadsnotulen band 1930-1931, 13 mei 1931, 12.*
- 21 *Nip, 'De ontwikkeling', 250.*

De IJzertijd en Celticfields

In deze aflevering iets over de Celticfields die in de ijzertijd, ca. 750 v. Chr. tot het begin van de jaartelling, rond/in het gebied lagen waar we nu Emmen vinden.

De ijzertijd en de Celticfields zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Een Celticfield, ook wel raatakker-complex genoemd, was een aaneengesloten patroon van door walletjes omgeven veldjes/akker-tjes. Er zijn Celticfields aangetroffen van wel 100 ha groot. Een akkertje was gemiddeld 30 x 30 meter. De Celticfields werden gebruikt in de periode 750 v. Chr. tot ongeveer het begin van de jaartelling.

Stenen/veldkeien op de akkertjes waren lastig, daarom wierp men ze op de omringende walletjes. Aanvankelijk waren die maar heel smal, slechts enkele decimeters breed, en vrij laag. Door de eeuwen heen echter werden ze soms wel meters breed! Er zijn zelfs aanwijzingen dat er aan het eind van de ijzertijd op de wallen werd verbouwd. Toen de Celticfields na het begin van de jaartelling hun functie verloren, verdwenen de aarden walletjes, deels doordat ze door boeren zelf werden verwijderd, deels door de invloed van regen en wind. Bij dit laatste bleven de stenen, die eeuwenlang op de walletjes waren geworpen, liggen. Deze gaven, toen het zand na eeuwen en eeuwen weggeërodeerd was, de indruk van een soort keienpad. In de 17e eeuw werden deze restanten door dominee Johan Picardt aangezien als de overblijfselen

Een luchtfoto van de Emmer-es uit 1953. In het omcirkelde gedeelte zijn duidelijk verkleuringen waar te nemen. Het zijn de sporen van walletjes die daar 2500 jaar geleden lagen en de akkertjes binnen het Celticfield van elkaar scheidden. Rechtsboven een stukje van het Valtherbos, linksonder het Schietbaanbosje. Midden rechts het oude woonwagencentrum aan de Odoorneweg.

van verblijfplaatsen van oude Germaanse stammen. Later dacht men dat het tijdelijke verblijfplaatsen waren geweest van de Romeinen. In 1833 concludeerde C.J.C. Reuvens, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, dat ook dit geen juiste interpretatie was. In 1928 was het de bekende professor van Giffen die na veel onderzoek uiteindelijk ontdekte dat het ging om prehistorische akkertjes.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw kwam van Giffen nog meer te weten over de Celticfields. Hij constateerde dat de eeuwenlange 'geheimzinnige' raatakkercomplexen niet alleen gebruikt waren als landbouwgronden, maar ook als woonerven.

Wanneer een huis een aantal jaren in een akkertje had gestaan, werd het afgebroken, waarna er op de vrijgekomen grond gewassen werden verbouwd. Als een akkertje na enkele jaren geen gewassen meer opleverde liet men het een aantal jaren braak liggen, of het werd begraaasd door het vee.

De huizen in de akkertjes waren zogenaamde woonstalhuizen. De wanden van deze bouwwerken waren gemaakt van vlechtwerk en werden dichtgesmeerd met leem. Het dak bestond uit riet of stro. Bij een woonstalhuis stond in de meeste gevallen ook een schuurtje waarin graan werd opgeslagen. Op luchtfoto's zijn rond het huidige Emmen sporen te zien van verschillende Celticfields: ten westen en noordwesten van Emmen op de Schimmeres, bij de huidige woonwijk Angelslo en ter hoogte van de Oude Roswinkelerweg. Alleen op foto's die van grote hoogte genomen zijn, zijn de grondsporen waarneembaar. Ze tekenen zich af als lichte verkleuringen in de grond. Wanneer je over de akker zelf loopt zie je niets.

Ten westen van het woonwagencentrum De Ark in Emmen lag ook een Celticfield. Een jaar of tien geleden is daar nog een klein onderzoek geweest. In de grond, op ca. 50 cm. diepte, waren duidelijk waarneembare sporen te zien van menselijke activiteit uit een ver verleden. Op een andere plaats werd een stukje wand van een ijzertijdboerderij gevonden. Deze was gevlochten van takken. Hier werden ook enige ijzertijdscherven en een gaaf spinsteentje aangetroffen. Overigens; ten westen van het woonwagencentrum werden in 1833 sporen gevonden van maar liefst 67 grafheuvels!

De volgende keer meer daarover.

Het grote Celticfield ten oosten van Angelslo. De huidige rondweg loopt er tegenwoordig ongeveer van links-onder naar rechtsboven (van zuid naar noord) dwars door heen. De straat onderaan van links naar rechts op de foto is de oude Meerdijk. Sportpark De Meerdijk is gedeeltelijk aangelegd op het Celticfield.

Zo zag een ijzertijdboerderij er ongeveer uit. Dergelijke woonstalhuizen hebben ook in de Celtic-fields bij Emmen gestaan. Let op de graanschuurtjes.

Een meisje van zestien

De gruwelijke moord op Hendrikje Hummel

De verkrachting en moord op een jong meisjes van 16 jaar was een verhaal dat regelmatig terugkwam op de praatavonden bij ons in het dorp. Veel ander vertier was er tenslotte niet. De fantasie slaat dan vaak op hol. Meestal spreken de feiten een andere taal. In de overleveringen kwam de naam Hendrikje in allerlei variaties voor. Als het sensationeel genoeg was werd er van het voorval een lied gemaakt. Deze moordliederen werden langs de deur verkocht. In het boekje *Moordlied in Drenthe* van Marjan Beijering vinden we op bladzijde 46 de tekst die deze moord beschrijft en die aardig in de buurt komt van wat er op 7 november 1897 in het Munsterseveld bij Emmer-Compascuum gebeurde.

Een meisje van zestien jaar te Emmer-Compascuum

Komt vrienden blijft in het ronde staan
't Geen ik u zeggen zal
Mijn lied behelst een gruweldaad
Dat door blinde liefde werd volbracht
Het behelst een gruweldaad (bis)

Een meisje van pas zestien jaar
Ze was nog maar een kind
Ze was des 's avonds uitgegaan
Haar minnaar was haar nagegaan
Die haar zo teer bemint. (bis)

Doch onderweg zocht hij een list
Het is vreselijk voor wie het hoort
Hij raamde het op haar eerbaarheid
Ze roept, ze weent, ze bidt en schreit
Ze houdt niet van zo'n beest. (bis)

Maar toen het hem niet lukken wou
Werd hij zo boos op haar
Hij neemt het mes al in de hand
En snijdt al met zijn vol verstand
Een slagader haar door (bis)

zij sleept zich voort met bloedend hoofd
Doch weldra is zij thuis
Zij wijst nog juist de moordenaar aan
Maar toen was het met haar gedaan
Zij gaf terstond de geest (bis)

De moordenaar werd nog dezelfde nacht
Naar het cachot gebracht
Hij bekende daar zijn gruweldaad
Dat door liefde was volbracht
Hij bekende daar zijn daad (bis)

Dus nu raad alle jongelieden aan
Als gij een meisje ziet
Bedenk toch steeds al wat ze doet
Voordat ge uzelf bezoeld
Berouw komt steeds te laat (bis)

Oh moordenaar geloof het maar
Als gij er een meisje ziet
De liefde brengt vaak al in 't verdriet
Als gij het niet tevoren ziet
Te laat krijgt gij berouw (bis)

Het café waar de drie meisjes naar binnen gingen. We herkennen hier nu Hindriks Kegel en Zalencentrum aan het Hoofdkanaal in Emmer-Compasuum tegenover de weg naar Roswinkel.

Verslaggeving

Op bladzijde 24 citeert Marjan Beijering een familielid van de vermoorde Hendrikje. Ook deze 'getuige' weet niet waar de klepel hangt....: 'Hendrikje werd vermoord door een getrouwde man die verkikkerd op haar was. Nadat zij een avondje uit was geweest, wachtte hij haar op en viel haar stomdronken lastig. Toen zij van zijn avances niet gediend bleek te zijn sneed hij haar de keel door. Ze kon nog net zeggen wie de dader was, toen ging zij dood. Mijn opa (= Derk Hummel) heeft die man bijna vermoord. Maar hij werd de volgende dag al opgebracht, lopend achter paard en wagen naar het politiebureau. Hij heeft een paar jaar (!) vastgezet. Toen hij vrij kwam heeft hij zich op het graf van Hendrikje door het hoofd geschoten.'

Marjan Beijering voegt hier aan toe: Het verhaal moet zich tussen 1910 en 1920 hebben afgespeeld. Marjan zit er behoorlijk naast. Zij heeft de feiten niet kunnen reconstrueren. Met hulp van mijn vriend Auke Venema (1922) is het me gelukt de juiste namen en feiten nu wel boven water te krijgen. Het *Nieuwsblad van het Noorden* van 15 december 1897 berichtte dat op 7 november 1897

Hendrikje Hummel werd verkracht en vermoord in het Munsterscheveld bij Emmer-Compasuum. De rechtbank eiste op 15 december 1897 levenslang tegen de dader, Jan Nijkeuter, 19 jaar oud, uit Emmer-Compasuum. Het vonnis viel echter aanzienlijk milder uit.

In *Duizend-en-één Drenten 1800-1900* van C. van Dijk wordt de moord ook genoemd met als bron de *Winschoter Courant*. Hendrikje Hummel werd geboren 4-7-1881 in Odoorn en overleed op 7-11-1897 in Munsterscheveld. Hij omschrijft haar als een meisje van 16 jaar, een lange, schrale volstrekt niet aanlokkelijke gestalte. Ze was die zondag op bezoek geweest bij haar oom in de Weerdigermond = nu Nieuw-Weerdinge. 's Avonds bij haar vertrek werd ze een eind door twee van haar nichten begeleid, tot aan het logement van A. Kuipers. Voordat de nichtjes afscheid namen gingen ze eerst samen nog een kijkje nemen bij genoemde kastelein, een handeling in de veenstreken volstrekt niet vreemd. Daar troffen de meisjes enige jongemannen aan, onder wie ook de dader. Na wat stoeien en gekscheren kwam het tenslotte zover dat elk van de meisjes een begeleider meekreeg naar huis. Voor Hendrikje was dit de eerste ervaring

van dien aard. De 19-jarige arbeider Jan Nijkeuter vergezelde haar. Hij verkrachtte haar op afschuwelijke wijze. Om te voorkomen dat zij tegen hem getuigen kon sneed hij haar de hals af. Hoe het slagoffer alsnog thuis heeft kunnen komen was onduidelijk. De ouders lagen al in bed. Hendrikje kon nog slechts 'moeder, moeder' kermen en de naam van de moordenaar noemen. Daarna stierf ze.

Jan Nijkeuter werd enkele uren later van zijn bed gelicht. De *Provinciale Drentsche Asser Courant* van 13 november 1897 was vrij uitvoerig over de zaak, met bloedstollende details en veronderstellingen.

Op 13 december 1897 diende de moord voor de Asser Rechtbank. Het in grote getale opgekomen publiek moest worden teleurgesteld, de deuren bleven gesloten. De eis was levenslang. Advocaat P. Oosting vroeg vrijspraak voor de verkrachting, die hij onbewezen vond, en een onderzoek naar de geestesvermogens van zijn cliënt. Nijkeuter werd veroordeeld tot 15 jaar. Hij toonde niet de geringste emotie bij het aanhoren van het vonnis. De woorden 'lange, schrale, volstrekt niet aantrekkelijke gestalte' blijven hangen. Een lelijk eendje dus. Maar misschien een lief meisje. Zij werd slachtoffer van een van de brutaalste misdaden uit

de Drentse geschiedenis van de 19e eeuw. Zover de *Provinciale Drentsche Asser Courant*.

Hendrikje Hummel

Hendrikje was geboren op 4 juli 1881 te Valtherveen, gemeente Odoorn (Akte nr. 115) en overleed dus op 7 november 1897 (akte nr. 372.) Emmen. Zij was de tweede dochter van Derk Hummel en Dieuwke (ook Duwke) Mulder. Als Hendrikje wordt vermoord is haar natuurlijke moeder Duwke al overleden op 22 november 1895 in Munsterscheveld. In het procesverbaal noemt de nieuwe vrouw van Derk = Geertje Westerbeek de vermoorde Hendrikje daarom 'mijn stierfdochter'. De dader Jan Nijkeuter was geboren te Valthermond op 07-09-1878, (Odoorn, akte nr 160) zoon van Jan Nijkeuter, arbeider; oud: 40 jaren, en Janke Buil. Derk Hummel, woonde met vrouw Dieuwke en dochter Hendrikje op het Munsterscheveld = Emmer-Compasuum vanaf de Meelfabriek = de Molen van Geerdink richting Ter-Apel op Nr A 341. Mijn vriend Lucas van Veen kan nagaan dat de woning op het bovenveen stond aan de oostzijde van het kanaal.

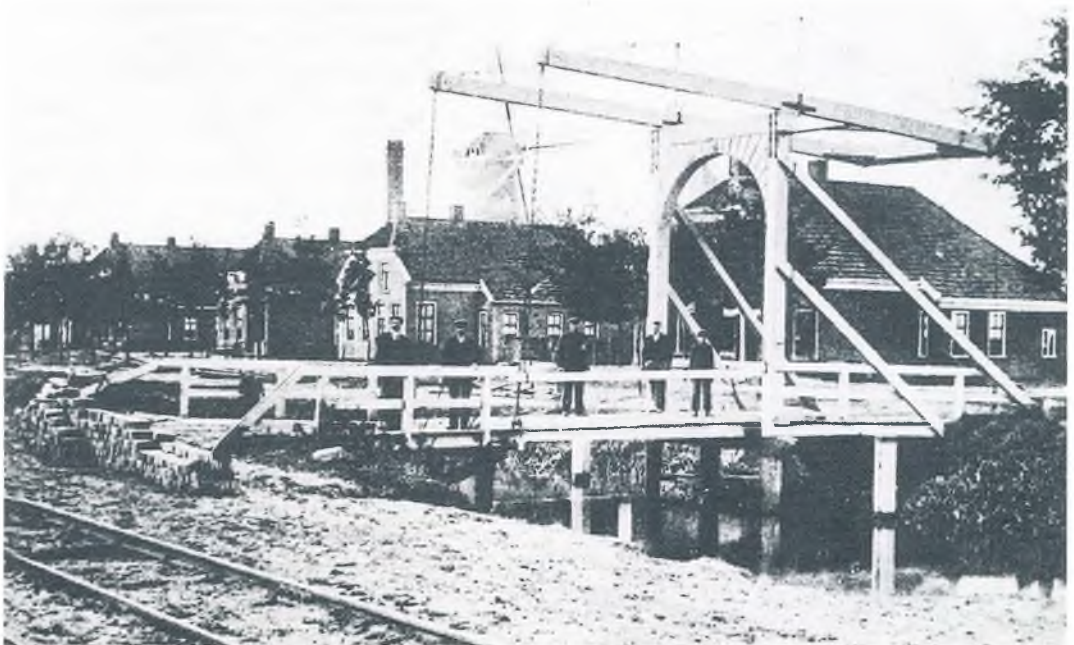
Vonnis

VONNIS: De Arrondissementsrechtbank te Assen etc. bij dagvaarding van 27 november 1897 tegen Jan Nijkeuter, oud 19 jaar, arbeider, geboren te Odoorn op 7 september 1878, zoon van Jan Nijkeuter en Janke Buil, wonende te Emmer-Compasuum, thans gedetineerd in het Huis van Bewaring te Assen. De Rechtbank verklaart de beklagde schuldig aan: 1: Verkrachting en 2: Doodslag voorafgegaan van een strafbaar feit en gepleegd met het oogmerk om bij betrapting op heterdaad aan zichzelf strafeloosheid te verzekeren en veroordeelt hem tot levenslange gevangenisstraf. Jan Nijkeuter heeft op 7 november 1897 des avonds, omstreeks 11 uur te Munsterscheveld de ongehuwde Hendrikje Hummel met geweld aangeprepen, nadat hij haar in een droge sloot had gezet, en terwijl zij zich krachtig daartegen verzette door hem in het aangezicht te krabben en tegen te spartelen, tegen haren wil en terwijl hij haar hals met den rechterarm had omvat en vleselijke gemeen-

schap met haar heeft geoeffend en alzo verkracht, enige ogenblikken later opzettelijk genoemde Hendrikje Hummel met het oogmerk haar het leven te benemen, teneinde zichzelf straffeloosheid voor de gepleegde verkrachting te verzekeren, verschillende verwondingen met een mes aan de hals en in de nek heeft toegebracht, waardoor de halslagaders werden doorgesneden, ten gevolge waarvan Hendrikje Hummel korte tijd daarna is overleden. Op 13 december 1897 is gelezen een procesverbaal van de brigadier Roswinkel dat op 9 november 1897 door hem twee geneesheren zijn benoemd als deskundigen, Hun is op 9 en 10 november het lichaam van Hendrikje Hummel ter schouwing overgegeven. De beklaagde heeft bekend dat hij Hendrikje Hummel, kort bij haar woning, in een droge sloot heeft gezet, haar gewelddadig heeft aangepakt, en met de rechterarm om haar hals gevat en haar broek heeft uitgetrokken en terwijl zij door tegenspartelen en door hem in het aangezicht te krabben zich daartegen verzette, alzo tegen haar wil, zijn mannelijkheid in haar vrouwelijkheid heeft gebracht; dat hij toen 'zijn zaken bij haar heeft gedaan.' Overwegende dat deze bekentenis wordt bevestigd door de volgende omstandighe-

den, Derk Hummel, dat zijn dochter Hendrikje was ongehuwd; doorvrouw Hummel, dat op 7 november 's avonds te ongeveer 12 ure, haar stiefdochter Hendrikje Hummel, terwijl zij steeds een onderbroek droeg, zonder broek is thuis gekomen, door de Blauw en Oldenburger, dat zij in de late avond van 7 november de beklaagde alleen met Hendrikje Hummel de weg zagen opgaan naar haar woning; door Zeevat dat de beklaagde op 8 november zoals hij zag, krabben op het gelaat had; door de geneesheren Prak en van der Tuuk dat zij het lichaam op 9 november hebben onderzocht en bevonden dat verkrachting heeft plaats gevonden. De beklaagde heeft bekend, dat toen hij zich reeds verwijderd had, Hendrikje Hummel hem 'iets lasterlijks' toeriep, hij zo woedend is geworden, dat hij met het doel om haar te doden, haar heeft aangegrepen en meegetrokken naar een heg in de nabijheid van haar woning en haar bij de heg op de grond een open mes, -dat hij later om het van bloed te zuiveren in het zand heeft gestoken- met ruw geweld door de hals heeft getrokken, van voren naar achteren, waardoor zij hevig begon te bloeden en waarna zij bewegingloos bleef liggen; Derk Hummel en zijn vrouw getuigen dat Hendrikje omstreeks 12 uur

Munster-
scheveld
tegenover
café Kui-
pers

De ARRONDESMENS-RECHTBANK TE ASSEN, kamer van strafzaken,
rechtdoende in de zaak, aanslag gemaakt door den Officier van Justitie bij deze
Rechtbank bij dagvaarding van den 27 November 11 = 1897

Jan Nijkeuter
belgisch opgevoerd oud 19 jaren;
vertoeder geboren te Odoben, en
wonderd te Emmer Comp. Escuum (Emmer),
thans gedeteneerd in het dorp van
Assen te Assen;

op de avond van 7 november 1897 is thuis gekomen, geheel van streek, gewond aan de hals en met bebloede kleren, door marechaussee Nauta, dat hij in gezelschap van de marechaussees Somers en Boekhove op 8 november 1897 's morgens bij beklaagde in diens broek een mes heeft bevonden, aan welks lemmet zand gekleefd zat en welk mes zij dadelijk aan den getuige Zeevat hebben overgegeven. Brigadier Zeevat, dat hij in de morgen van 8 november 1897 zag dat de bovenbroek en de jas, welke beklaagde toen aan had, bebloed waren, terwijl hem tegelijk door de getuige Nauta en de marechaussees Somers en Bokhove een mes werd overgegeven aan het lemmet waarvan zand vastgekleefd zat; dat hij die morgen bij een heg nabij de woning van Hendrikje Hummel een bloedplas vond; dat hij op 9 november 1897 bevonden heeft dat bedoeld mes juist paste in twee steekwonden welke Hendrikje in de nek had, de geneesheren van der Tuuk en Prak hebben bevonden aan de rechterzijde van de hals een sneewond, lang 14 cm en die 3 cm: 'doorsnijdende de oppervlakkige spieren en slagaders van de hals', naar achteren aan de nek twee steekwonden, breed 2 cm en lang of diep 5 cm, dat de borst- en buikholte en in de hersenen bijna geen bloed bevatten, terwijl het lichaam overigens normaal was; dat bedoelde sneewond van dodelijke aard is en door de drie wonden het meisje is overleden; De Rechtbank verenigt zich met de bewijsmiddelen en de feiten, met deze uitzondering, dat niet bewezen is dat beklaagde het oogmerk had om zich straffeloosheid voor de gepleegde verkrachting te verzekeren. Zijn daad wordt aan drift en aan schaamte tegenover de vader van het meisje toegeschreven. Voor verkrachting en doodslag wordt JAN NIJKEUTER veroordeeld tot een gevangenisstraf van 15 jaar. Een hemd, een borstrok, onderbroek, onderrok, onderste en jacket wordt teruggegeven aan Derk

Hummel, een jas, broek, onderbroek, boeze-roen, vest, zakdoek en mes aan Jan Nijkeuter.

Was getekend te Assen, Mrs Oosting, Tetrode, en Pelinck en Griffier Gratama.

Een aantal feiten wijkt sterk af van de overlevering. Het verhaal krijgt een dramatisch vervolg:

Jan Nijkeuter komt na dertien jaar vrij en arriveert in de gemeente Emmen, terug uit de Bijzondere Strafgevangenis in Leeuwarden op 4 juli 1910. Twee jaar later trouwt hij op 5-12-1912 (Emmen akte nr 239) met Willemke Wagt, geboren 17-02-1877 te Appelscha; (akte A40), zij is 35 jaar, weduwe van Harm Spier. Het leven heeft Willemke niet bedeed met veel geluk. Zij trouwde op 24-9-1901 (Emmen akte 171) met Harm Spier, geboren te Borger; weduwnaar van Susanna. Susanna sterft op 26-7-1897 te Munsterseveld en liet vier kinderen na. Harm Spier en Willemke krijgen (Emmen, akte 283) samen een zoontje Jacob, geboren te Emmer-Compascuum op 09-06-1902 (Emmen, akte 423). Maar Harm Spier overlijdt in de gemeente Emmen (akte 460) op 18-10-1911, oud 46 jaar. Willemke is weer alleen en trouwt een jaar later met Jan Nijkeuter. Haar geluk duurt slechts drie jaar. Jan Nijkeuter sterft op 19-05-1914, oud 35 jaar zoals blijkt uit de overlijdensakte van 20 mei 1914 Emmen, akte nr 186.

In de *Emmer Courant* nr 41 van zaterdag 23 mei 1914 lezen we:

Een tragische dood
Toen dinsdagavond ongeveer half 6 de dienaar van politie H. Schoenmaker te Emmer-Compascuum thuis kwam, zei een van zijn kinderen, dat op het kerkhof reeds geruime tijd een man lag. Schoenmaker, denkende aan een beschonken persoon, besloot te gaan kijken. Op het kerkhof achter een dennenbosje, zag hij een persoon liggen, die scheen te slapen en welke hij wilde wekken. Toen hij de man aanpakte, bemerkte hij tot zijn schrik het met een lijk te doen te hebben en tevens ook een

geval van zelfmoord, daar hij in de hand een revolver bemerkte, terwijl een wond ter hoogte van de slaap aan het hoofd zichtbaar was. Hij herkende een zekere Jan Nijkeuter, een arbeider die sedert ongeveer een jaar of drie uit de gevangenis ontslagen was. Nijkeuter had n.l. een gevangenisstraf ondergaan wegens verkrachting en moord, doch was wegens goed gedrag 2 jaren vroeger voorwaardelijk ontslagen. Jan Nijkeuter was woonachtig bij zijn moeder en paste zeer goed op. De laatste tijd was Nijkeuter werkzaam in het veen, waar hij maandag om onbekende redenen was ontslagen. Toen Nijkeuter thuis kwam en in zijn kast iets uit een doosje met geld wilde halen, bemerkte hij dat uit dit doosje een papiertje van f 10,00 en vier rijksdaalders waren verdwenen. Zijn moeder, hiernaar gevraagd, zei wel te weten dat dit geld eruit was. Nijkeuter schijnt daarover woorden met haar gekregen te hebben met het gevolg dat zijn moeder hem de deur wees, waarop Nijkeuter waarschijnlijk naar Ter-Apel is gegaan, waar hij een nieuwe revolver en patronen kocht. In Emmer-Compasuum teruggekeerd is Nijkeuter naar het kerkhof gegaan, waar hij zijn wanhoopsdaad volvoerde. Op het lijk werden behalve de revolver, ook nog een zestal scherpe patronen gevonden.

In dezelfde krant lezen we onder het kopje Burgelijke Stand: 'Overleden Jan Nijkeuter, 35 jaar, echtgenoot van W. Wagt.' Het is niet duidelijk waarom Jan bij zijn moeder woont. Wellicht woonde hij met zijn vrouw Willemke en hun dochtertje Willemke, geboren 27-11-1913 (en de andere kinderen van Willemke Wagt??) bij zijn moeder Janke Buil in. Jankes man Jan Nijkeuter * 19-3-1837 overleed al op 29-3-1895. Janke is voor zover ik kan nagaan niet opnieuw getrouwd. Zij overleed, 79 jaar oud, in Emmer-Compasuum op 2-11-1919. Willemke Nijkeuter, geboren 27-11-1913 overleed in Nieuw-Dordrecht op 24-12-1993. Toen Jan Nijkeuter overleed was Willemke Wagt intussen 40 jaar oud en voor de tweede maal weduwe. Zij krijgt weer een zoon, Harm, *18-01-1916. Van hem wordt geen vader genoemd,

maar zij vindt weer een nieuwe man. Op 25-10-1917 (akte nr 272) trouwt Willemke te Emmen met Bernard Josef Sturre. Bij het huwelijk wettigen zij Willemkes kind Harm Het lijkt logisch aan te nemen dat Bernard Josef de vader is van Harm. Bernard Josef Sturre was gescheiden van Hinderkien Wolbers (Emmen 5-12-1914, akte 248) met wie hij op 15-02-1898 was getrouwd. Dit huwelijk duurt slechts een half jaar. Voor Willemke slaat het noodlot definitief toe! Zij sterft op 29-4-1918, 41 jaar oud. (Emmen, akte 156 van 30-4-1918) Derk Hummel, de vader van de vermoorde Hendrikje, was geboren te Terheijl (Roden) op 29-05-1857, (akte 30-05-1857 nr 26.) Dieuwke Mulder is geboren op 22-09-1860 in Borger, (akte 127). Duwke overlijdt op 22 november 1895 (akte 303) te Munsterscheveld (Emmen) en Derk Hummel, 40 jaar, hertrouwt in Emmen op 14 september 1897 (akte 116) met Geertje Westerbeek oud 30 jaar en dan al weduwe van Liwe Eekhof met wie zij in Emmen trouwde op 14 februari 1890 (akte nr 6). Liwe overlijdt 2 jaar later in Emmer Compasuum (Emmen) op 31-01-1892. (Emmen akte 40.) Derks nieuwe echtgenote Geertje Westerbeek was geboren in Drouwenersmond (Borger) op 27-04-1867 (akte 59) Derk en Geertje krijgen nog een dochter Asseline, geboren op 9-11-1900 in Emmer-Compasuum. Asseline overlijdt op 1-3-1943 als echtgenote van Jan van Polen. (Emmen, akte 88) Derk Hummel, *29-05-1857 overlijdt op 15 december 1933 op 76-jarige leeftijd in de gemeente Emmen. Als iemand spoedig na het huwelijk overleed zei men van de achtergebleven echtgenoot of echtgenote: "Hai (of zai) het n widge lever." Dat bracht onheil aan de partner! Ik heb deze uitdrukking ook horen gebruiken voor Willemke Jagt. Bij geen van de genoemde mannen en vrouwen ging het levenspad over rozen. De gezinnen gingen steeds verder in nieuwe samenstelling. Met uitzondering van Jan Nijkeuter en zijn moeder Janke Buil zijn alle genoemden meer dan 1x getrouwd. Er is veel geschreven over armoede in de venen, maar armoede is niet alleen een kwestie van geld en honger. Als ik het verhaal overlees is het een gruwelijke hoop ellende. Het verbaast me dat slechts één van de genoemden het lot in eigen hand nam.

De eikschiller of iekscheller

Tot in het begin van de 20ste eeuw was het schillen van eiken een belangrijke tak van bestaan. Vooral de schors of bast van de eik was een gewild product en werd gretig afgenomen door de leerindustrie die het als een natuurlijke grondstof voor het looien van huiden gebruikte. Naarmate het gebruik van synthetische looistoffen makkelijker en goedkoper werd en het proces van looien verkortte, nam de vraag naar deze natuurlijke grondstof af. Daarmee verdween ook het beroep van eikschiller die in opdracht van eikenhakhouteigenaren elk jaar eikenstammen en -takken van de schors kwamen ontdoen en het vervoerde naar plaatsen waar dit door molens tot 'run' (= gemalen eikenschors) werd vermalen. Jammer genoeg is het beroep van eikschiller verdwenen. Hij was een graag geziene gast die elk jaar in het late voorjaar te zien en te horen was in de bossen en langs de velden, ook in die van de provincie Drenthe.

Op de zandgronden van Drenthe bevinden zich nog heel wat plaatsen waar men vroeger eikenhakhout plantte of zogenaamde stroken boswallen van eikenhout aanlegde die de veelal grillig gevormde percelen van elkaar gescheiden moesten houden. In de tijd dat de exploitatie van dergelijke bospercelen nog rendabel was plantte men over het algemeen de jonge eiken(struiken) op ongeveer een meter van elkaar. Na verloop van tijd – acht à twaalf jaar – waren het bijna ondoordringbare stukken bos geworden. Dat was het moment dat de eigenaars beoordeelden of de tijd was gekomen om het eikenhakhout uit te dunnen en de stammen en takken van hun bast te ontdoen. Vóór de Eerste Wereldoorlog gebeurde dat nog op een grote schaal. Ging het om betrekkelijk kleine percelen, dan regelde de eigenaar dat een van zijn eigen knechten de boswallen aanpakte. Wanneer het om grotere stukken bos ging,

charterde hij een of meer professionele eikschillers. Met hun gehele gezin, vaak aangevuld met grootou-

Een Gelderse familie aan het 'eekschillen'. Op de afbeelding zijn twee geiten zichtbaar en een kookpot waarin de brij wordt gekookt. Het schaarse huisraad ligt op de grond. Duidelijk is te zien dat de leden van de familie tot kniehoogte in de gaten staan om niet gebukt het werk te hoeven doen (uit: Buiten, 6 mei 1911).

Twee afbeeldingen van een eikschillersfamilie uit Hoog-Soeren aan het werk in het eikenhakbos. Op de linker afbeelding het op stapels leggen van het gekapte hout, het zogenaamde talhout en op de rechterafbeelding de familie aan het ontbijt, gezeten naast een eenvoudige plaggenhut. (uit: Panorama, 23 augustus 1916).

ders, een zwager, buurman of vriend streken zij hier neer om het eikenhout te kappen en te verwerken. De meeste eikschillers woonden in het noordwesten van de provincie Gelderland, vooral in de dorpen Elspeet, Nunspeet, Elburg, Epe, Garderen en Uddel. Daar werden ze ook wel 'eekschillers' genoemd. Van oorsprong waren het dagloners die het schillen van de jonge eiken als bijverdienste hadden. Men herkende hen vaak aan hun kleding en hun manieren. De binnenkant van hun handen waren van binnen door het looizuurhoudende eikensap of eek gelooid tot een bruine eeltlaag. Sommigen vonden dat ze iets eigenaardigs en vreemds hadden. Kennelijk had het in afzondering werken in de bossen hen anders gemaakt. Bijzondere vaardigheden hadden ze niet. Volgens hen hoefde dat niet, want ze gingen ervan uit, dat wanneer men hard wilde werken, men het schillen en hakken snel onder de knie kon hebben.

Het schillen van eiken geschiedde in de maand mei en de eerste weken van juni. Het was de gunstigste periode, omdat de sapstroom in stam en takken dan het actiefst was. Verder maakte het veel uit wat voor weer het was. De schillers zwoeren bij een zacht, groeizaam weer met een lichte binnenwind. Dan liet de bast het gemakkelijkst los. Vóór Sint Jansdag op 24 juni moest het werk gedaan zijn om de achtergelaten eikenstobben weer de gelegenheid te geven nieuwe loten te krijgen. Vandaar dat er met de eikschillers al vroeg in het voorjaar afspraken werden gemaakt.

Vlak voordat met het schillen werd begonnen liet men de Gelderse families met boerenwagens van het dichtstbijzijnde boot- of spoorwegstation halen. Met de boot reizen genoot de voorkeur, omdat dat beter was voor de geiten die ze meenamen voor de

melk. Op hun bestemming aangekomen werden de gezinnen afgezet bij een schuur of een stal van de eigenaar van het eikenhakbos of akkermaalshout of bij die van een welwillende boer in de omgeving. Deze droeg dan zorg voor wat stro om op te slapen en een paar lakens en dekens. Was het goed weer, dan werden de nachten in het dagbivak doorgebracht.

Voor de plaatselijke jeugd was het een feest wanneer de eikschillers met hun gezinnen de 'strubbenvossen' in Drenthe bevolkten. Na de nodige aanwijzingen over het 'houten' gingen de eikschillers met hun hele hebben en houden de bossen in en streken neer in de buurt van de te ontginnen percelen om een week of zes, zeven het werk te doen. Veel bagage hadden ze nooit bij zich. Een paar kisten, een kruiwagen als kinderwagen, wieg of kinderstoel, wat zwaar gereedschap en een of meer geiten voor de melk. Een geïmproviseerde hut van boomstammen, takken, plaggen en ander materiaal moest overdag en soms ook 's nachts beschutting geven. In ieder geval moest de plek, waarop de behuizing werd gemaakt, hoog genoeg zijn om te voorkomen, dat er water in de hut stroomde wanneer het regende, en wat nog erger was, dat er water bleef staan.

Zo gauw een onderdak was geregeld, trok men het bos in en zocht zo dicht mogelijk bij het te ontginnen gebied een geschikte werkplek. Vervolgens groeven de volwassenen enkele kuilen van ongeveer een halve meter diep die als werk- en staanplaats konden dienen voor de bewerking van het hout. Dit soort kuilen was belangrijk, omdat de vrouwen en kinderen tijdens de bewerking van het hout in deze kuilen of gaten staand het werk konden doen en

Twee afbeeldingen van eikschillers uit Uddel (uit Buiten: 19 november 1910).²

tijdens het ‘kloppen van de boomschors’ niet te veel het lichaam hoefden te buigen. Wanneer er voldoende gaten waren gegraven, bouwden ze van wat plaggen en takken een provisorisch onderkomen voor de veldkeuken. Verder werd een plek voor een koffievuurtje uitgezocht. De geiten mochten gewoon loslopen en leefden wat de omgeving opbracht. Ook de kleine kinderen liepen vrij rond. Kinderen van zeven of acht jaar en ouder echter kregen toegemeten taken en volgens de eikschillers wisten zij ‘met groot gemak’ het werk de gehele dag vol te houden.

Het werk zelf begon al na de dageraad met het omhakken van een stuk bos. De sterkste man belastte zich met het kappen van het hout van de struiken. Op deze wijze werd het bos uitgedund en de dunne takken verwijderd. Daarna sleepte hij eerst een flinke afgezaagde stam – de zogenaamde klobbe – naar de kuilen en legde hem zo neer dat deze als werktafel kon dienen voor het op lengte hakken van dunne boompjes en dikke takken. Dit laatste was ook mannenwerk. De dikke lange stokken werden dan aan mootjes van een lengte van 30 à 50 centimeter gehakt en langs de randen van de kuilen gelegd. Vrouwen en kinderen ontdeden de takken en stamdelen van de eikenschors ‘door ze voortdurend te beuken aan tegenovergestelde kanten met de rugzijde van het mes’. De schors werd tot bossen gebonden en zo spoedig mogelijk per wagen weggebracht om te worden verkocht. Aan het begin van de 20ste eeuw bracht deze schors nog twee à drie gulden per mud (= 136 pond) op.

De fijngemalen eikenschors of run kon daarna worden gebruikt bij het soepel en gebruiksklaar (lees: vast, hard en waterdicht) maken van leer. Zo’n honderd jaar geleden was het op deze wijze looien van leer een langdurig proces. Zeker toen men nog geen gebruik maakte van chemische looistoffen en slechts volstond met plantaardige. De gemalen schors of run werd dan tussen de natte vellen huid of bloten gestrooid, waarna het chemische proces kon beginnen.¹

Na het verwijderen van de schors werden de dickere stukken hout in tweeën of vieren gespleten en op een hoop geworpen. Deze waren bestemd voor de plaatselijke bakkersbedrijven die deze als brandhout voor hun ovens gebruikten. Dikkere stukken hout leverde een halve tot een hele cent op. Dikke lange takken werden zo gelaten en na het schillen apart gelegd om later aan handwerkslieden te kunnen verkopen voor de vervaardiging van palen of het maken van bruggen, hekken, stoelen enz. De dunnere geschilde stukjes hout werden tot bossen van acht of twaalf stuks gebonden en op stapels gelegd om later als bosjeshout verkocht te worden. Bosjes talhout kostten toen vijf à tien cent. In de vroegere water- en vuurwinkeltjes in de grote steden konden de inwoners deze bosjes kopen en gebruiken als aanmaakhout voor hun kachels.

De auteur De Greeff van het artikel ‘Eikschillers’ vond de kinderarbeid echter maar niks. Hij schreef namelijk in 1911 dat de wat jongere werkers het in het begin hard te verduren hadden en dat ze dikwijls met hun kleine handjes de werktuigen en het te

Eekschillers aan het werk in de omgeving van Assen omstreeks 1929

schillen stuk hout te stijf vast hielden, waardoor ze door het trillen en dreunen van het slaan al snel blaren en kloven opliepen. Dan moesten ze enkele dagen stoppen om de handen te laten genezen. Wanneer de handen weer een beetje genezen waren, begon het gehele proces weer opnieuw net zo lang tot er een flinke eeltlaag de binnenzijde van de handen beschermde.

Omstreeks half juni keerden de gezinnen terug naar huis om hun dagelijkse beslommeringen weer op te pakken. Ze hadden lange dagen gemaakt van soms wel 14 à 16 uur. Daarbij hadden ze zich aan een strak ritme gehouden. Zo gebruikten ze om 12.00 uur 's middags de warme maaltijd met als hoofdvoedsel rijstebrij. De meegenomen geiten leverden daarvoor de melk. Bonen, spek en roggebrood stonden soms ook op het menu. Een welverdiend middagdutje tot een uur of drie stond daarna op het

programma. Op de zondag werden soms aardappelen gegeten. Ondanks het zware werk, was er elke dag voldoende aandacht voor de kleine kinderen die met de ouders en de oudere broers en zussen in de buurt niets tekort kwamen.

Noten

- 1 *Het malen van run geschiedde eeuwenlang door zogenaamde runmolens. Deze stonden dikwijls een eind buiten de stadsmuren van de grote steden. De bast of schors van de eikenboom werd daar naartoe getransporteerd per wagen of per schip. Het leerlooiersproces gaf veel stankoverlast. Bij ongunstige wind hadden de inwoners van de stad en de plattelandsbevolking daar veel hinder van. Vandaar dat er verscheidene bepalingen of keuren werden uitgevaardigd die een en ander regelde. Grote leerlooierijen beschikten vaak over vijftig of meer looikuipen, waarin de vellen soms jarenlang lagen te weken. De huiden werden pas met de run vermengd wanneer ze met lange schraapmesses van vleesresten en onderhuidbindweefsel waren ontdaan. De overgebleven vellen huid werden ook wel 'bloten' genoemd. Tot in de 19e eeuw duurde dit soort processen soms twee à drie jaar. Door verbeterde technieken in combinatie met synthetische looistoffen werd dit proces aanzienlijk verkort. Eerst tot één à anderhalf jaar en later nog korter.*
- 2 *Deze beide foto's zijn in 1910 door een eikschiller uit Uddel (Veluwe) ter beschikking gesteld van de redactie van het weekblad Buiten. Volgens de auteur F.C.J. Scheurleer zouden deze door de toenmalige koningin Wilhelmina zijn genomen tijdens een rijtoer door de bossen.*

Geraadpleegde literatuur:

Buiskool, H.T., Op naobervesiet, een bundel schetsen en oude vertellingen over gebruiken en gewoonten in het oude Drente, Assen, 1940, hoofdstuk 'De Eikschillers', blz. 98-101, Gemeentearchief Emmen.
Greeff, De, 'Eik-schillers', in: Buiten, 6 mei 1911.
Scheurleer, F.C.J., 'Eik-schillers', in: Buiten, 19 november 1910
Vonk, Henk, Drenthe in grootvaders tijd, Den Haag, 1975.

Het kanaal van Martels -2

Het kanaal van Martels restant van een veenbeek ?

In de vorige aflevering was te lezen dat het kanaal van Martels (Martelssloot) een in ca 1672 door de Duitse legeroverste Martels aangelegd waterloop was. Die liep tussen het Zwartemeer en het Hebelmeer en diende om tijdens droge zomers het water in het Hebelmeer op peil te houden. Zo probeerde men een geregelde watertoevoer voor de watermolen op Martels' kasteel te Dankern (Schlosz Danckern) te krijgen.

Nader onderzoek leidde intussen tot aanvullende informatie. Er blijkt nog veel meer aan de hand te zijn rond het ontstaan en ontwikkeling van het kanaal van Martels. Dit geldt overigens ook voor de huidige situatie. Bij een recent bezoek van de schrijver aan de locatie (waar zich nog het restant van het Martelskanaal bevindt) bleek dat daar sprake is van grootschalige grondwerkzaamheden. Egalisatie of grondverbetering ? In de vorige aflevering was al opgemerkt dat het terrein grenzend aan de noordelijke oever van het Martelskanaal hoger ligt dan dat aan de zuidelijke. Bovendien vertoont dat noordelijke gebied een lichte welving. Hieronder zullen we de zoektocht naar de bronnen en de verdere loop van de sloot vervolgen.

Oude meanders

Bestudering van oude 16e/17e eeuwse kaarten en recentere, meer gedetailleerde, (kadaster)kaarten levert enkele belangrijke details op. De Martelssloot blijkt namelijk op de kadasterkaart van het jaar 1880¹ in het midden van haar loop enkele meanders (kronkels) te vertonen.

Omdat nergens uit blijkt dat meanders zijn ontstaan door menselijk ingrijpen, moet dit wel een natuurlijke oorzaak hebben. Anders gezegd zal de Martelssloot van oorsprong een natuurlijke waterloop - een veenbeekje - zijn geweest. De genoemde kanaal-activiteiten van Von Martels zullen dan ook betrekking hebben gehad op een kanalisatie van dat veenbeekje: het afsnijden van bochten en uitdiepen, met het doel om de afstroming van water uit het Zwartemeer naar het Hebelmeer te bevorderen. Wat verder aan de Duitse kant van het landschap opvalt is dat de Martelssloot (nog zichtbaar als droge sloot) lijnrecht door het Hebelmeer is gegraven. Ook dit laatste zal de betere afstroming

De plaats waar de Mersbach (links) in de Ems komt. Vroeger werd hier veel veenwater uit Z.O.-Drenthe afgevoerd.

van water hebben gediend. Het verklaart tevens dat zowel het Hebelmeer als het Zwartemeer zeer ondiepe wateren zijn geweest. Het waren in feite grote meerstallen, waarin het veenwater zich verzamelde, zonder goed te kunnen ontwateren. Als gevolg van de toeneming van de veengroei, vele duizenden jaren terug, is het veenbeekje in de bovenloop steeds meer dichtgegroeid. Hierdoor hebben zich op bepaalde plaatsen meerstallen gevormd, zoals bovengenoemde meren. Het veenwater werd belemmerd weg te lopen.

Geomorfologisch veenonderzoek

Oud-streekgenoot dr. Jan Visscher (1901-1986) die vroeger veel geomorfologisch veenonderzoek bij Zwartemeer deed, vertelde eens dat hij daar ooit een soort 'onderaardse rivier' had ontdekt. In zijn boek *Veenvorming* (1949), beschreef hij reeds het voorkomen van zulke verschijnselen in Zwartemeer/Nieuw-Schoonebeek: 'Als gevolg van door klimaatverandering (...). snelgroeiend veen, werd het beekje geheel ingesloten tussen de hellingen van de veenmosvenen en kan het beekje in de bovenloop zelfs geheel door veenmosveen bedekt worden.'² Doelde hij hierbij wellicht op bovengenoemde veenbeek? Door zijn benoeming als lector-hoogleraar aan de Erasmus-universiteit te Rotterdam (in een ander vak) is dit soort veenonderzoek in het slop geraakt en later helaas niet voortgezet. Zijn opvolger prof. P. Odell interesseerde zich meer voor (het lucratievere) aardolieonderzoek dan voor veenwater.

Kartografen

Enkele 18e eeuwse kaarten van de Duitse kartograaf Wilckens geven een duidelijk beeld van deze veen-

beek, die enkele kilometers ten zuiden van het Zwartemeer ontspringt en verder in noordoostelijke richting via Heber en Dankern doorloopt en tenslotte uitmondt in de rivier de Ems. Dit is enkele kilometers ten noorden van het stadje Haren (tegenover het plaatsje Emen). De veenbeek draagt de naam Mersbach. In deze naam valt een verwijzing te zien naar de meren als het Zwartemeer en Hebelmeer. De veel oudere uit 1572 daterende kaart van 's Grooten³ verbeeldt deze Mersbach (zij het naamloos) als een forse zijtak van de rivier de Ems. Enkele eeuwen eerder mondde ook de veenbeek de Runde in de rivier de Ems. Als gevolg van latere overstromingen van het Dollardgebied mondt deze thans als Westerwoldse A in de Dollard. Op enkele oude kaarten uit resp. 1743 (de la Rive) en uit de Franse tijd is te zien dat de Runde niet ontspringt uit het Zwartemeer, maar uit een kleiner, even noordelijker, gelegen onbenoemd meertje. Een ander bronbeekje van de Runde is daar ook de zogenoemde Angelse strang, die een hoek (angel) van respectievelijk van 45 graden op de Runde maakt en 90 graden ten opzichte van de Martelssloot (Mersbach). Als die Franse kaarten voldoende betrouwbaar zijn, ondersteunen die de hierboven gestelde theorie.

Fragment van kaart van Grooten, Oost-Friesland, ca. 1570. Linksboven de Mersbach als een flinke zijrivier van de Ems.

Kaart van Wilckens (18e eeuw). Links stroomt de Runde, in het midden de Mersbach.

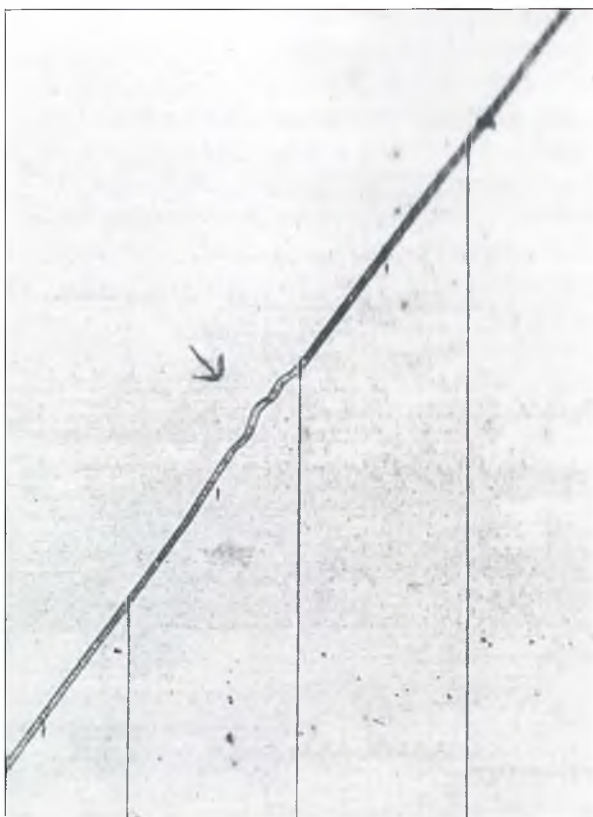
- b. een gedeelte dat afwaterde via de Mersbach (Meersbeek) op de Duitse rivier de Eems. Beide gebieden moeten gescheiden zijn (ge-weest) door een waterscheiding.

Aannemelijk is dat de Runde haar oorsprong vond in het kleinere ten noorden van het Zwartemeer gelegen meerstallen. Heel vroeger zullen die de hoofdbronnen van de Runde hebben gevormd. De tegenwoordige plaats Zwartemeer en het gebied ten zuiden daarvan hebben dan tot het brongebied van de Meersbeek behoord. N.B.: op sommige kaarten, zoals die van genoemde Wilckens, loopt de Meersbeek nog een stuk zuidelijker van het Zwartemeer door. Op de hoogtekkaart van het voormalige veenschap Barger-Oosterveen valt ter plaatse nog een diepe slenk te zien. Het aan het begin van dit artikel genoemde niveauverschil van het land ten noorden en ten zuiden van de Martelsslout (dus een onderdeel van de Meersbeek) geeft zelf al een natuurlijke loop van een oever aan. De Meersbeek is vanaf de Nederlands-Duitse grens voor een zeer groot gedeelte nog in het landschap te volgen en is op Duits gebied nog tientallen kilometers waterhoudend, waarna zij zich als een vrij breed water in de rivier de Eems stort. Het (grootste) gebied van de huidige plaats Zwartemeer en het Meerstalblok waterden vroeger dus af op Duits grondgebied naar de rivier de Eems. Barger-Compascuum waterde vroeger daarentegen geheel af via de Runde op Nederlands grondgebied naar de Dollard. Jonkheer Martels von Danckern heeft bij zijn kanalisatie in ca 1672 van het gedeelte van de (goeddeels dichtgeslibde) Meersbeek tussen het Zwartemeer en het Hebelmeer een handig gebruik weten te maken van deze terreinsituatie. Vanzelfsprekend kende hij de (bronnen van de) Meersbeek. Deze liep immers langs zijn kasteel. De Meersbeek lijkt voor de afwatering van het Zuidoost-Drentse veengebied

Samenvattende conclusie

Er waren vroeger in dit gedeelte van Zuidoost-Drenthe twee afwateringssystemen:

- a. een gedeelte dat afwaterde via de beek de Runde naar de Nederlands grensrivier de Eems (sinds latere middeleeuwen de Dollard).

Het kanaal van Martels op de kadasterkaart van het Barger-Oosterveen (1880), sectie J. Bij het pijltje zijn enkele kronkels te zien.

Dr. J. Visscher bij zijn geomorfologisch veenonderzoek nabij Zwartemeer ca. 1929 (coll. W. Visscher).

van grotere betekenis te zijn geweest dan de Runde. Zwartemeer en omstreken behoorde eertijds dus tot het stroomgebied van de Duitse rivier de Eems, Barger-Compascuum en omstreken tot dat van de Runde/Dollard.

Bij de reconstructie van bovengemelde historische feiten (geomorfologisch veenonderzoek is door het afgegraven zijn van het veen immers niet meer mogelijk) bleek onder meer kartografisch onderzoek van grote betekenis. Verder onderzoek is gewenst.

Utrecht op het proefschrift: Das Hochmoor von Süd-Ost Drente, geomorphologisch betrachtet. Zie voor zijn theorie over de 'ondergrondse' veenstromen zijn boek Veenvorming, Gorinchem, 1949, p. 91. Hij publiceerde nog meer wetenschappelijke boeken over het veen. In de wetenschappelijke wereld stond hij (internationaal) bekend als de 'veenman van Nederland'. Na zijn emeritaat vestigde hij zich weer in Drenthe, waar hij in 1986 te Havelte overleed.

Noten

- 1. Drents Archief, KADOR, kaarten herziening grondbelasting 1880, sectie I, kaart 8, waar het kanaal van Martels als Zwartemeersloot wordt aangeduid. De meanders bevonden zich op de percelen nrs. 619 en 620.*
- 2. De geomorfologie is de wetenschap, die de vormen van het aardoppervlak bestudeert. Jan Visscher, geboren te Erica 1901, promoveerde in 1931 te*

- 3. Met dank aan de heer Joseph Grave van de Bücherei des Emsländischen Heimatbundes te Meppen Dld. voor zijn bemoeiingen bij het vinden van relevant kaartmateriaal.*

Lid worden van de Drentse Historische Vereniging (DHV)

Het lidmaatschap van de DHV kost € 25,00 per jaar en geeft recht op toezending van de publicaties, die door of met medewerking van de vereniging worden uitgegeven. Het gaat daarbij om het kwartaaltijdschrift Waardeel en de jaarlijkse uitgaven van de Nieuwe Drentse Volksalmanak en het Drents Genealogische Jaarboek.

Daarnaast verzorgt de DHV ieder jaar enige lezingen, die gratis toegankelijk zijn.

Ook kunnen de leden deelnemen aan symposia, excursies en cursussen, die door of met medewerking van de DHV worden georganiseerd.

Verdere informatie over onze vereniging is te vinden op onze website www.dhv-drenthe.info.

Nieuwe leden van onze vereniging kunnen zich aanmelden bij de DHV, Postbus 243, 9400 AE Assen (email: dhv@dhv-drenthe.info) en ontvangen als welkomstgeschenk het Drents Genealogisch Jaarboek van 2006.

Voor de periode van 1 augustus 2007 tot en met 31 december 2008 bedraagt de contributie dan ook € 35,50. In deze periode ontvangen de leden zes afleveringen van ons tijdschrift Waardeel, alsmede de Nieuwe Drentse Volksalmanak en het Drents Genealogisch Jaarboek van de jaren 2007 en 2008.

Noord- en Zuidbarge; Twee Bergen

Het eerste deel van deze verhandeling, is een kopie van het verhaal dat ik in 2005 heb gepubliceerd in de dorpskrant van Zuidbarge. Bij een bezoek aan Willem Frieling te Een, werd mij gewezen op een document van nog oudere datum dat naar zijn mening eveneens naar Zuidbarge verwijst, zodat ik aan het oorspronkelijke verhaal nog een paragraaf heb toegevoegd.

Zuidbarge bestaat al meer dan 600 jaar.

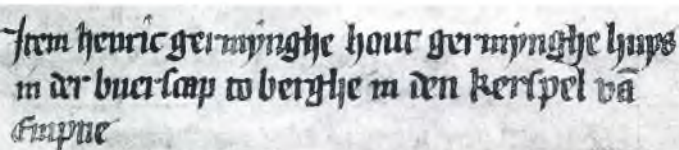
“Ja dat wist ik ook wel” zult u zeggen, want de door prof. Giffen in 1946 uitgegraven grafheuvel op de Hankenberg werd al 4000 jaar geleden aangelegd. De urn met de verbrande botresten van de toenmalige bewoners van Zuidbarge en een amfoor waren te zien op de expositie van vorig jaar. De amfoor is van een zodanige schoonheid dat deze deel uitmaakt van de permanentie expositie in het Drents museum. Bovendien heeft Henk Kalteren hier een vuistbijl van de Neanderthalers, die hier 35000 jaar voor Christus rondliepen, gevonden. Dus dat de strategische hoogte (berg) naast het visrijke Bargermeer altijd al bewoners heeft aange trokken, zal duidelijk zijn.

Maar de jaarfeesten die plaatsen vieren, gaan bij steden uit van de datum waarop stadrechten zijn verkregen en bij andere plaatsen van de datum van de eerste schriftelijke vermelding. Ook in dat opzicht heeft Zuidbarge een lange historie. De eerste vermelding, die ik ben tegengekomen dateert uit 1398 en staat in het zg. leenregister¹ van de bisschop van Utrecht, dat zich op dit moment in het Utrechts archief bevindt. (fig 2) Het hierin genoemde Germinge goet wordt ook al in een lijst van leenmannen

genoemd die ongeveer uit 1380 dateert. Ik heb de eer gehad dit, in lederen band gehulde, boekje met perkamenten pagina's, dat met een ganzenveer in prachtig gotisch handschrift is geschreven, aan u te mogen tonen tijdens mijn lezing over de historie van Zuidbarge; december jl. (fig 1).

In deze lijst wordt Zuidbarge nog niet als plaatsnaam opgegeven, maar 'Berghe in de buurtschap Empne' (Emmen).

Henric Germinge en zijn zoon Willem hebben waarschijnlijk geen bloedverwantschap met de huidige Garmings. De leenmannen waren doorgaans afkomstig uit de lokale adel die in staat was de wederdiensten aan de bisschop te leveren. Dit blijkt ook wel wanneer op 19 november 1418 de leen overgaat naar Johan de Mepsche, lid van een adellijk geslacht, dat eeuwenlang een havezate te Westdorp bij Borger heeft bezeten. Een beruchte nazaat uit dit geslacht is Rudolf de Mepsche, die in 1731, in het gehuchtje Faan bij Zuidbroek, tweeëntwintig mannen, waarvan de jongste vijftien jaar oud was, liet executeren wegens vermeende sodomie.² De mannen en jongens werden publiekelijk gewurgd en verbrand, terwijl al hun goederen verbeurd werden verklaard.

Item henric germinghe hout germinghe huys
in der buerschap to berghe in den kerspel van
Empne

*Vermelding van Henric Germinge als leenman van het Germinghe huys. (Leenregister, Collectie Brands)
Transcript: Item (opsommingsteken) Henric Ghermijnghe hout Germijnghe huys
in der buerschap to berghe in den kerspel van Empne.*

*De beleent Willem germync germineguet gelegen tot Zuytbergen
In den kerspell van Emme (in d' alle synen) tobegoren p' d' d' d'
yake van de Zuytberge en sojan hupet acte concordie v' d' d'
Dage in Auguste*

Eerste schriftelijke vermelding van Zuidbarge op 27 augustus 1398 (Utrechts archief)

Transcript: Item beleent Willem Germync Germineguet, gelegen tot Zuytbergen in den kerspell van Emme, mit alle synen tobegoren....

De nog heden in Zuidbarge veelvuldig voorkomende naam Garming is wel van het Germingegoed afgeleid, omdat zij later dit erf bewoonden. Om de plaats van dit erf te achterhalen, ga ik uit van de kadasterkaart van 1832 en het 'Kohier der vaste goederen' uit 1807. In 1807 wordt de boerderij met het huidige adres Halvemaanweg nr. 3 aangeduid met de erfnaam 'Nijegarmen' en de inmiddels verdwenen, maar op de kadasterkaart uit 1830 nog wel weergegeven boerderij tussen de huidige adressen Halvemaanweg 2 en Halvemaanweg 3 als 'Oldegarmen'. Dit duidt er op dat het Germingegoed zich op deze plaats heeft bevonden en wellicht de boerderij was die in 1807 met 'Oldegarmen' werd aangeduid. De boerderij aan de Halvemaanweg nr. 3 dateert mogelijk uit 1717, want dat jaartal vinden we terug in de gebinten. Het gedeelte waar bovengenoemde boerderijen zich bevonden, wordt ook heden ten dage nog door de autochtone Zuidbargers aangeduid met de naam Garmingshoek. Op de Hottingerkaart uit 1788 zijn twee stroompjes getekend, die vanuit het Bargermeer naar de Slenerstroom lopen. Het beekje dat het dichtst bij Zuidbarge loopt wordt aangegeven als de Garrink Delft en de ander als de Boeren Delft. De eerstgenoemde is de Delft, zoals die ook nog duidelijk op de kadasterkaart van 1830 is aangegeven, een visrijk riviertje, waarvan de Garmings de visrechten bezaten. Zoals bekend is tijdens het graven van het Bargermeerkanaal het Bargermeer leeggelopen en is de Delft verworden tot een gewone boerensloot. Volgens de Drentse Almanak³ werd de familie Garming, kort voor de drooglegging van het Bargermeer, nog 2000 of 3000 gulden geboden voor deze visrechten. De huidige Garmings hebben waarschijnlijk de Sikkinges als voorgelacht, omdat in 1659 als meier (huurder) van het Germingegoed in het leenregister Wolter Sikkinge wordt aangegeven, terwijl in de grondschattingen van dezelfde periode, dezelfde persoon als Wolter Garming wordt aangeduid. Dus we zijn vergeten in 1998 ons 600-jarig bestaan te vieren.

Toevoeging

Tijdens mijn bezoek aan W. Frieling, de auteur van *Wij gingen er naar school*, een interessant boek over de geschiedenis van de openbare lagere school te Zuidbarge, zag ik dat hij een melding had opgeschreven over een geschrift uit het *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe*, dat volgens hem betrekking kon hebben op Zuidbarge.

Nr. 513 uit de index van het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe betreft een op 28 december 1600 overgeschreven kopie van een document gedateerd 5 mei 1362. (fig 3) Het oorspronkelijke document bevindt zich niet in het archief en is vermoedelijk verloren gegaan.

Het document vermeldt dat de erfgenamen van Wermoldts van Gasselt uit zijn nagelaten bezittingen

Nr. 513 uit het Oorkondenboek van Groningen en Drenthe verwijst naar een document waarin Wermoldts van Gasselt na zijn overlijden uit zijn bezittingen jaarlijks goederen schenkt aan de kerk van Gasselt ter stichting van een Vicarie.

m'op d'Alberthuis gub tot Zuidbargen vier m'd

Aberthus tot Zwebergen zoals in 1600 overgenomen van het document uit 1362.

gen jaarlijks goederen schenken aan de kerk van Gassel ter stichting van een Vicarie. Als één van de bezittingen wordt vermeld het Alberthus te Zwebergen.

Aangezien de toponiem Zwebergen in Drenthe niet voorkomt was ik er in eerste instantie dan ook van overtuigd dat het een spelfout was die was ontstaan op 28 december 1600 tijdens het kopiëren van het oorspronkelijke document uit 1362. Uiteraard geschiedde het kopiëren nog met de ganzenveer in plaats van een kopieerapparaat en een verschrijving van Zuidbergen naar Zwebergen zou tot de mogelijkheden kunnen behoren. Mijn volgende doel was dan natuurlijk ook om de originelen te bekijken. Het afschrift (A) uit de Heerlijkheid van Ruinen was in het Drents archief niet meer te traceren, ondanks het feit dat het archief van Ruinen wel aan Assen was overgedragen. Ik was dus aangewezen op het afschrift (B) uit de kerkelijke stukken. Maar op het afschrift staat heel duidelijk Zwebergen geschreven. (fig 4) Ofschoon het andere document uit Ruinen niet meer traceerbaar is moeten we aannemen dat ook daarin Zwebergen wordt vermeld, want wanneer we de voetnoten bekijken lijken deze betrekking te hebben op de verschillende schrijfwijzen in de twee genoemde kopieën: Zwebergen wordt daarbij niet vermeld. We moeten er dus van uitgaan dat er bewust Zwebergen is geschreven.

Ik denk dat dit betrekking zou kunnen hebben op Zuidbarge en heb hiervoor twee argumenten:

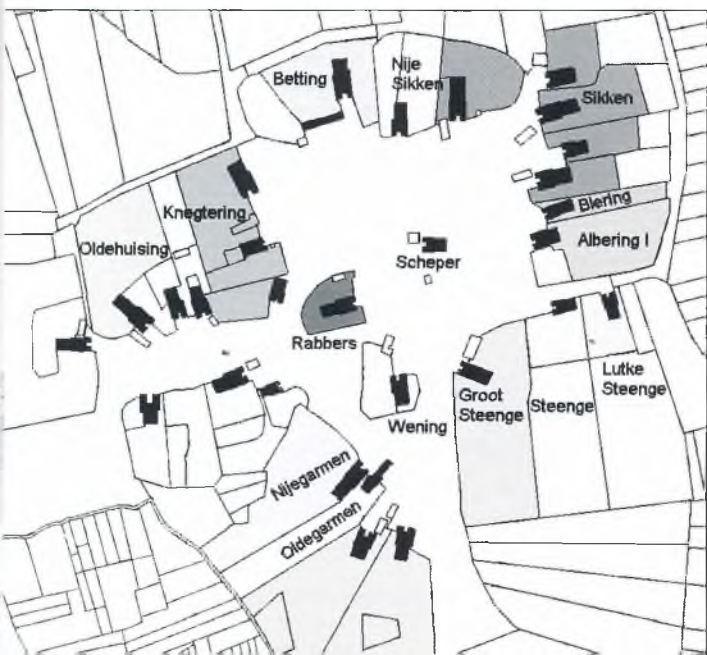
- 1: In de volgorde van de vermelde plaatsen Waerdingh, Zwebergen, Empne en Westenesche zou Zwebergen betrekking kunnen hebben op het nabij gelegen Zuidbarge.
- 2: Alberthus is het huis van Albert of met de in Drenthe gebruikelijke toevoeging -inge dus Alberinge, waarbij de naam zowel voor het erf- als familienaam werd gebruikt. Reeds op de oudste inwonerslijst van Drenthe die vermoedelijk stamt uit 1450 wordt melding gemaakt van een Rolof Abringe inwoner van Zuidbarge. Het erf Alberinge heeft tot na 1830 bestaan, want Geert Hogenberg heeft de gegevens van de prisering der hoven uit 1807 weten te koppelen aan de erven op de kadastraal kaart uit 1830. (fig 5)

In de 14e en 15e eeuw wordt vaak de toponiem Berghe gebruikt, zonder aan te geven of het Noord- of Zuidbarge betreft. Aangezien ook de marke van beide buurschappen gemeenschappelijk was moeten we aannemen dat beide buurschappen soms als één geheel werden gezien. Dit leidt mij dan ook tot de conclusie dat Zwebergen de betekenis Tweebergen (vergelijk het Duitse zwei voor twee) moet hebben als de gemeenschappelijke toponiem voor Noord en Zuidbarge.

Noten

- 1 www.historischcentrumoverijssel.nl/overijssel/leenrep/index.nl
Het leenregister houdt de administratie bij van de door de bisschop (leenheer) aan de lokale adel (leenmannen) uitgeleende goederen. De bisschop van Utrecht kon natuurlijk niet al zijn bezittingen aan gebouwen en landerijen zelf beheeren, dus leende hij ze uit aan de lokale adel, die vervolgens verplicht was in tijden van onlust de bisschop met wapens en soldaten te steunen.
- 2 *Rudolf de Mepsche; het monsterproces van Faan, Ab Visser (Collectie Brands)*
Rudolf de Mepsche of de Faansche gruwelen, H. F. Poort (Collectie Brands)
- 3 *Drenthse Almanak 1906 blz. 136*

Zuidbarger erfnamen in 1807.

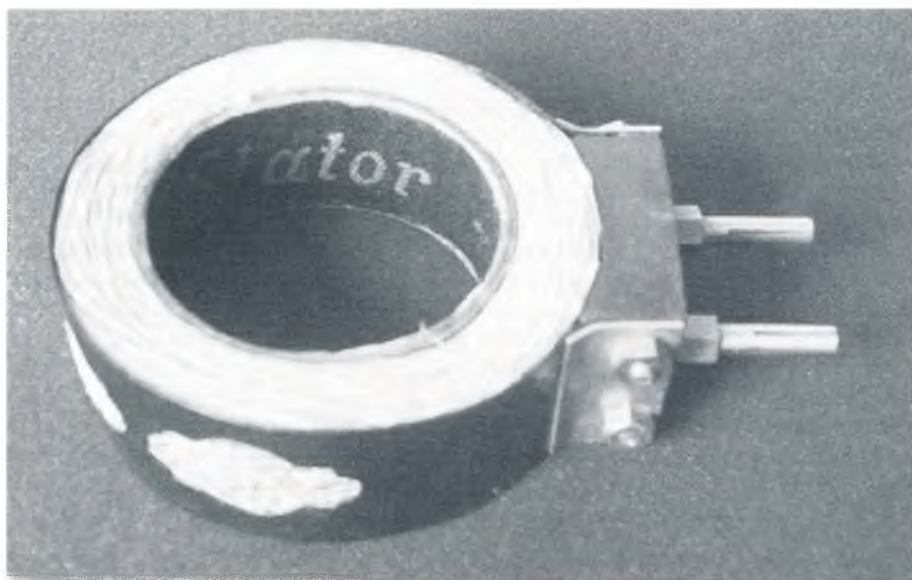

Gebruiksvoorwerpen

Uit de Collectie Brands Herenstreek 11 Nieuw-Dordrecht

Bekend:
 diameter 7 cm
 hoogte 3 cm
 materiaal glas, kleur groen/zwart
 tijdsbepaling: 19e eeuws

Twee wrijfstenen gemaakt van glas. Met deze stenen werd 'gestreken'. De stenen kunnen gezien worden als een voorloper van het strijkijzer.

Wie weet waar dit voorwerp voor dient?

diameter ongeveer 7 cm
 materiaal: bakeliet en fijn koperdraad

Oplossing voor 1 oktober 2007 zenden aan het secretariaat van de vereniging.
 Indien er meer goede inzenders zijn wordt door loting bepaald wie twee gratis toegangskaarten krijgt voor een bezoek aan de Collectie Brands in Nieuw-Dordrecht.

Oplossing aflevering 2:

De afgebeelde potjes worden gebruikt om metalen in kleine hoeveelheden te smelten, o.a. door juweliers. Het materiaal waar de potjes van zijn gemaakt, steen, is bestendig tegen hoge temperaturen.

Er zijn geen goede oplossingen binnengekomen.

De Collectie Brands is te bezoeken vanaf 1 mei tot en met eind oktober op zaterdag en zondag tussen 13.00 en 17.00 uur en volgens afspraak. (tel. 0591-312613.) Voor meer informatie zie: www.collectie-brands.nl

20 oktober 2007 - Historisch café

Lezing door **Fred Sieders** die ons iets zal vertellen over **'De gerechtelijke archieven als bron voor genealogisch onderzoek'**.

Locatie Bibliotheek Noorderplein

Aanvang lezing 14.00 uur, op de eerste verdieping. In de Drenthe hoek is verder gelegenheid om met elkaar van gedachten te wisselen over allerlei zaken die historie of genealogie aangaan.

15 oktober 2007

Aanvang 20.00 uur zaal open 19.30 uur

Locatie: De Marke, Statenweg 107 te Emmen (Angelslo)

Lezing door **Albert Eggens**

Langs de Drents-Duitse grens. Smokkel tijdens de Eerste Wereldoorlog

Nederland was tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) niet één van de strijdende partijen. Desondanks waren de problemen groot in ons land. Zo moest de regering er alles aan doen om niet beschuldigd te worden van partijdigheid en dreigde er een tekort aan voedsel, grondstoffen en andere levensbehoeften. Door de afkondiging van nieuwe wetten en verordeningen probeerde de overheid de situatie onder controle te krijgen. Met name smokkel moest worden ingedamd. De grensstreek werd in staat van beleg verklaard, zodat militairen met vergaande bevoegdheden er het dagelijks bestuur konden overnemen. Naarmate de oorlog vorderde, kregen ook veel Drenten het moeilijker. De schaarste was zelfs op het platteland wijd verbreid, terwijl steeds meer goederen een nieuwe eigenaar vonden in Duitsland. Het overhevelen van gemobiliseerde soldaten naar de grensbewaking bracht daarin weinig verandering. Tijdens de lezing *Langs de Drents-Duitse grens* zet historicus dr. Albert Eggens uiteen welke gevolgen het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog heeft gehad voor het dagelijkse leven in Drenthe. Bijzondere aandacht krijgen de speciale overheidsmaatregelen en de aard en omvang van de daaraan gerelateerde 'oorlogscrisiscriminaliteit'. Het gaat daarbij niet alleen om smokkel, maar bijvoorbeeld ook om het ontduiken van de goederendistributie en het in de grenstrook verblijven van personen, die door de militaire autoriteiten uit dat gebied waren gezet wegens het verstoren van de rust en algemene veiligheid.

26 november 2007

Aanvang 20.00 uur zaal open 19.30 uur

Locatie: De Marke, Statenweg 107 te Emmen (Angelslo)

Lezing door **S.H. Dijkstra**

Hendrikjen Hendrikjen Bakels, een ontaarde moeder?

Hendrikjen Hendrikjen Bakels leidde met haar moeder in het 18de eeuw een zwervend bestaan door Zuidoost-Drenthe. In het midden van de 18de eeuw werd zij beschuldigd van kindermoord. Dat zou hebben plaatsgevonden in Noordbarge.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt € 15,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het voor 1 december van het lopende jaar schriftelijk is opgezegd bij de secretaris.

Men ontvangt vier keer per jaar de *Kroniek* en men is welkom tijdens de lezingen, die regelmatig worden georganiseerd.

In verband met kostenbeheersing verwachten we van u dat u uw contributie voor of in de eerste twee maanden van het betreffende verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaakt op het rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306, P.Kraan@emmen.nl

A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, 0591-625893,

a.f.dekker@home.nl

H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728,

henk.jeurink@wanadoo.nl

M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188

W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741

H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-301402

De busreis naar Dedemsvaart en omgeving op 9 juni was een groot succes: een volle bus en een geslaagd programma. Als u deze kroniek leest is de eerste activiteit al weer achter de rug, de historische fietstocht in de omgeving van het Valtherbos. Van deze activiteit is op de website www.historisch-emmen.nl een naslagwerkje vinden dat u kunt downloaden.

Als er leden zijn die deze mogelijkheid niet hebben kunnen ze zich bij het secretariaat melden voor een exemplaar. Verder staat ook het komende seizoen onze agenda weer bol van de diverse activiteiten. In deze Kroniek staat dan ook een overzicht van wat we weer gaan organiseren in dit najaar.

De 14-daagse rubriek in de Zuidenvelder blijkt een groot succes te zijn, mede door de inzet van werkgroepen, Sis Hoek-Beugeling en niet te vergeten u als lezer. De meeste namen worden teruggevonden bij de foto's.

Ook zijn we al weer druk op de achtergrond bezig om een workshop te organiseren voor de werkgroepen die actief zijn binnen onze vereniging. Zoals het nu lijkt zal het een workshop gaan worden, die gaat over de mogelijkheden van het digitaal opslaan en verwerken van beeldmateriaal. Lijkt het u wat om aan een werkgroep mee te doen, laat u dan informeren door het secretariaat waar mogelijkheden liggen die ook bij uw interesse aansluiten.

Tot onze spijt heeft bestuurslid Sis Hoek-Beugeling aangekondigd haar bestuursactiviteiten te moeten beëindigen. Te drukke privé-omstandigheden zijn hieraan debet. Sis heeft aangegeven in haar bestuursperiode tot maart 2008 wel nog enkele hand- en spandiensten te willen blijven verrichten.

Noord-Barge, Stoomzuivelfabriek met directeurswoning.

Noordbarge.

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

Rechtsonder: Noord-Barge, Oranjekanaal.

